

Taleh Cəfərov

**ADPU-nun
Ümumi tarix və tarixin tədrisi
texnologiyası kafedrasının
baş müəllimi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru**

(əvvəli ötən sayımızda)

Çin hökuməti 1990-cı illərdən etibarən uyğur türkcəsi ilə təhsilə aradan qaldırmaqla Çin dilinə əsaslanan təhsil davam etdirərək Şərqi Türküstan türklərinin təhsil, hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdırmaqdadır. Hökumət bu addımını yerli əhalinin təhsil və mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə pərdələsə də, əslində məqsəd assimilyasiya prosesini sürətləndirməkdir. Şərqi Türküstan əhalisinin böyük əksəriyyəti İslam dini inancına sahibdir. Dini ibadətlerini yerinə yetirməkdə müstəqil olmayan müsəlman dövlət məmurlarının namaz qılması və oruc tutması qadağan edilmişdir. Hətta 18 yaşdan aşağı uşaqların ibadət etməsi, məscidlərə getməsi belə qadağandır. Kütəli köçün səbəb olduğu işsizlik, cəmiyyətdəki əlaqsizlik, içki və narkotik bəlasına qarşı dini təlqin və İslam həyat tərzini terror bəhanəsi ilə əngəllənməkdədir. Eyni zamanda bölgənin türk-müsəlman əhalisinin otellərə girişinin qadağan edilməsi, əsassız yerə saxlanılma, pasport qeydiyyatında yaradılan bürokratik əngəllər mövcuddur. Təbii ehtiyatları talan edilən bölgənin yerli əhalisi zənginliklər içərisində yoxsulluq və səfalət içərisində yaşamaqdadır. Şərqi Türküstan əhalisinin 85%-indən çoxunu kəndlidir təşkil edir və ümumi əhalinin təxminən 85%-i yoxsulluq səviyyəsindən də aşağı səviyyədə yaşamaqdadır. Bu azmış kimi, uyğur əhalisindən 20-dən artıq vergi alınmaqdadır.

1996-cı ildə Çin hökuməti 7 N-li sənəd qəbul etdi. Qərara görə dincə qarşı çox sərt qərarlar qəbul edildi. Şərqi Türküstan və əcnəbi mənbələrin məlumatlarına görə, bu kampaniyanın ən pis tərəfi dövlət orqanlarında çalışan bütün müsəlmanlar, xüsusilə qadın və gənclərin hədəf alınması idi. İnsanların oruc tutmaları, məscidə getmələri və İslam dini

ni öyrənmələri, öyrətmələri qadağan edildi. Bu qadağalara qarşı ən böyük təkpi 1997-ci ilin Ramazan ayının 27-də gecə Gulca şəhərində yaşandı. Polis, təhlükəsizlik qüvvələri məscidin qapılarını tu-

105 müsəlman məktəbini bağlamışdır" faktına yer verilmişdir.

Şərqi Türküstan İnformasiya Mərkəzinin verdiyi məlumatlarına görə, sadəcə 1999-cu ilin yanvar-mart aylarında Şərqi Türküstanda 10 minə yaxın uyğur həbs edilmiş, məhkəmələrdə ölüm cəzasına məhkum edilmiş və ya iş-

küstan türklərinin dörd təşkilatını terrorçuluqda ittihat etdi. Çinin ittihamlarına məruz qalan təşkilatlar bunlardır:

1. Şərqi Türküstan İslam Hərəkatı;
2. Beynəlxalq Gənclik Konfransı (Münhen, Almaniya);
3. Şərqi Türküstan Media Mərkəzi (Münhen, Almaniya);
4. Şərqi Türküstanın Qurtuluşu Təşkilatı.

2010-cu ildə Kaşqar şəhərində hökumətin astırdığı afişalar aşkar edildi. Bu afişalar Türküstan İslam partiyasına qarşı xalq oyatmaqda və bu partiyayı "terrorist qrup" olaraq qeyd etməkdədir. Afişalarda əsasən, "Türküstan İslam partiyasını şiddətlə protest edin", "Türküstan İslam partiyası şiddəti təşviq edən bir terror

tədbirlər, rəsmi sənədlərdən götürülmüş maddələr) əsas götürülmüşdür. Raport Şərqi Türküstan türklərinin Çin tərəfindən müxtəlif təzyiqlərə, məhrumiyətlərə məruz qaldığını bir daha bütün dünyanın diqqətinə çatdırdı. Burada qeyd edilirdi ki, dini fəaliyyətlə məşğul olanlar, məktəblər, mədəniyyət mərkəzləri, mətbuat orqanları, hətta uyğur xalqının hər hansısa birinin xarici əlaqələrinə belə nəzarət edilməkdədir. Hökumətin və partiyanın məmnun olmadığı bir tərzdə dini heyətlərini yaşamağa çalışan müsəlmanlar həbs edilərək müxtəlif işgəncələrə məruz qalmaqda, bəzən də edam edilməkdədirlər. Çin Kaşqarda, Urumçidə küçələrdə asdığı afişələrdə "İslam xalqların tiryəkdir", "İslam

Şərqi Türküstan Türklərinin milli-azadlıq mübarizəsi (XIX-XX ƏSRLƏR)

tarıq bayram namazı qılmağa gələn qadın və gənclərin qarşısını kəsmiş və bu zaman qarşidurma baş vermişdi. Çin ordusunun müdaxiləsi nəticəsində yatırılan olaylarda 300 nəfər uyğur öldürülmüş, 10 min müsəlman həbs edilmişdir. Ardından ÇKP baş

gəncələrlə öldürülmüş insanların sayı 2500 nəfər olduğu qeyd edilmişdir.

2001-ci ilin 11 sentyabrda ABŞ-ın Nyu-York şəhərində Dünya Ticarət Mərkəzlərinin yerləşdiyi əkiz qüllələrin terrorçu Əl-Qaidə təşkilatı tərəfindən məhv

təşkilatıdır" kimi şüarlar əksini tapmışdır.

Sincan Əyalət Hökuməti tərəfindən 2004-cü ilin noyabr ayında yayınlanan bir raportda Şərqi Türküstanda yaşayan

2001-ci ilin 11 sentyabrda ABŞ-ın Nyu-York şəhərində Dünya Ticarət Mərkəzlərinin yerləşdiyi əkiz qüllələrin terrorçu Əl-Qaidə təşkilatı tərəfindən məhv edilməsindən sonra dünyada terrorçuluğa qarşı geniş miqyaslı kampaniya aparılmağa başlandı. Çin hökuməti bundan istifadə edərək Şərqi Türküstanda dinc uyğurlara qarşı geniş miqyaslı cəza tədbirlərinə əl atmış, bütün türkləri terrorist elan etmiş, yüzlərlə gənci guya terror təşkilatlarının üzvü olduqları bəhanəsilə edam etdirmişdir. Hökumət 15 dekabr 2003-cü ildə Şərqi Türküstan türklərinin dörd təşkilatını terrorçuluqda ittihat etdi

katibi Vanq Lequanın 11 iyun 1997-ci ildə "Sincan" rəsmi qəzetinə verdiyi müsahibədə "Bu kampaniya davam etdirilmiş və 17 000 nəfər həbs edilərək Xalq Qurtuluş Ordusuna aid inşaat işlərinə və kamplarına göndərilmişdir" fikri yer almışdır. Həmin qəzetin 21 iyun 1997-ci il nömrəsində "Çin hökuməti sadəcə Xoten vilayətinin Qaraqaş qəsəbəsində 133 məscidi dağıtmış və

edilməsindən sonra dünyada terrorçuluğa qarşı geniş miqyaslı kampaniya aparılmağa başlandı. Çin hökuməti bundan istifadə edərək Şərqi Türküstanda dinc uyğurlara qarşı geniş miqyaslı cəza tədbirlərinə əl atmış, bütün türkləri terrorist elan etmiş, yüzlərlə gənci guya terror təşkilatlarının üzvü olduqları bəhanəsilə edam etdirmişdir. Hökumət 15 dekabr 2003-cü ildə Şərqi Tür-

çinli əhalinin orta illik gəlirinin uyğurların gəlirindən dörd dəfə daha yüksək olduğunu üçə çıxartdı. Raportda görə bir uyğur əkinçinin orta illik gəliri 820 yuan (100 dollar) olduğu halda, burada yaşayan bir çinli kəndçinin illik gəliri 3 min yuan (400 dollar) təşkil etmişdir. Uyğur xalqı öz vətəninə əsasən, ikinci dərəcəli işlərdə -xidmətçilik sektorunda çalışmaqdadır.

12 aprel 2005-ci ildə Human Rights Watch (İnsan Haqları Təşkilatı) "Yıkıcı darbələr: Sincanda uyğurlara qarşı dini təzyiqlər" başlıklı 114 səhifəlik raportunda bir sıra mənbələr (daha əvvəl dəşifre edilmiş hökumət və Kommunist partiyasına aid sənədlər, yerli qanunlar, rəsmi qəzetlər, bölgədə həyata keçirilən

elmə qarşısıdır", "İslam zəngin erəblərin icadıdır", "İslam sümürgeçilərin xidmətindədir" kimi çirkin şüarlar səsləndirməklə guya, İslama qarşı olmadığını göstərməkdədir.

Həqiqətdə isə Çin hökuməti ölkədə İslam dininin yayılmasına qarşı çox ciddi mübarizə aparır, hətta həccə gedən hər hansı bir uyğur məmuru işdən qovulmaqla cəzalandırılır. Ümri və ya Həcc ziyarəti məqsədilə Saudiyyə Ərəbistanına getmək istəyən uyğurlar 30-50 min yuan məbləğində depozit açdırmalıdır.

(ardı gələn sayımızda)

Sincan Əyalət Hökuməti tərəfindən 2004-cü ilin noyabr ayında yayınlanan bir raportda Şərqi Türküstanda yaşayan çinli əhalinin orta illik gəlirinin uyğurların gəlirindən dörd dəfə daha yüksək olduğunu üçə çıxartdı. Raportda görə bir uyğur əkinçinin orta illik gəliri 820 yuan (100 dollar) olduğu halda, burada yaşayan bir çinli kəndçinin illik gəliri 3 min yuan (400 dollar) təşkil etmişdir. Uyğur xalqı öz vətəninə əsasən, ikinci dərəcəli işlərdə -xidmətçilik sektorunda çalışmaqdadır